

Т. О. Іващенко,
аспірант, КНУ імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАХИСТУ ТА ЙОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ З СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЮ ПОЛІТИКОЮ

Проаналізовано існуючі підходи до розкриття сутності поняття "соціальний захист" та "соціальна політика"; розроблене власне наукове визначення поняття "соціально-економічний захист" та показано його взаємозв'язок із соціально-економічною політикою.

Existing approaches to substance disclosing of the notion "social security" and "social policy" are analyzed; own scientific definition of "socio-economic security" is developed and its relationship with socio-economic policies is shown.

Ключові слова: соціально-економічний захист, соціально-економічна політика, соціально-економічне забезпечення, соціально-економічна допомога та підтримка.

На цей час не існує єдиного уніфікованого підходу до визначення змісту категорії "соціальний захист", що ускладнює дослідження даної проблеми. Зазначене призводить до неправильного розуміння та, нарешті, до "викривлення" сутності досліджуваної категорії, що в свою чергу спричиняє недостатнє усвідомлення усієї її важливості та значущості для забезпечення добробуту населення, суспільної стабільності та побудови соціально орієнтованої ринкової економіки, яка відповідає б основним умовам та тенденціям сьогодення.

У сучасних умовах вітчизняні науковці приділяють постійну увагу проблемам дослідження соціально-економічної сфери. Зокрема, окремі проблеми теоретичного дослідження сутності соціального захисту, визначення параметрів його соціально припустимого, а також мінімального рівня в контексті підвищення добробуту населення та подолання бідності проводили такі відомі вітчизняні науковці: П. Антонюк, В.Д. Базилевич, А.В. Базиліюк, Д.П. Богиня, Н.П. Борецька, О.Д. Василик, Н.І. Гражєвська, Т.М. Кір'ян, Г.В. Красюк, В.Д. Лагутін, Е.М. Лібанова, В.О. Мандибура, О.Ф. Новікова, О. Палій, В.А. Скуратівський, Ю. Шклярський та ін. Серед зарубіжних науковців слід виділити: Н.Н. Абакумова, М. Кахілл, С. Ленслі, Г. Мюрдаль, Д. П'єтерс, Д. П'якод, В.С. Раунтрі, С.Н. Смірнов, П. Спікер, Є.І. Холостова та ін.

Водночас малодослідженими економічною теорією є питання, пов'язані із поглибленням розуміння сутності відносин та процесів, що охоплюються науковими категоріями "соціально-економічний захист", "соціально-економічна політика", "соціально-економічне забезпечення", "соціально-економічна допомога", "соціально-економічна підтримка", проблеми взаємозв'язку соціально-еко-

номічного захисту та соціально-економічної політики.

Метою статті є: аналіз існуючих підходів до розкриття змісту поняття "соціальний захист" та "соціальна політика"; на основі здійсненого аналізу розробити власне наукове визначення поняття "соціально-економічний захист" та показати його зв'язок із соціально-економічною політикою.

Під час виконання роботи використано наступні методи: системного аналізу проблеми, історико-логічний та метод абстрагування.

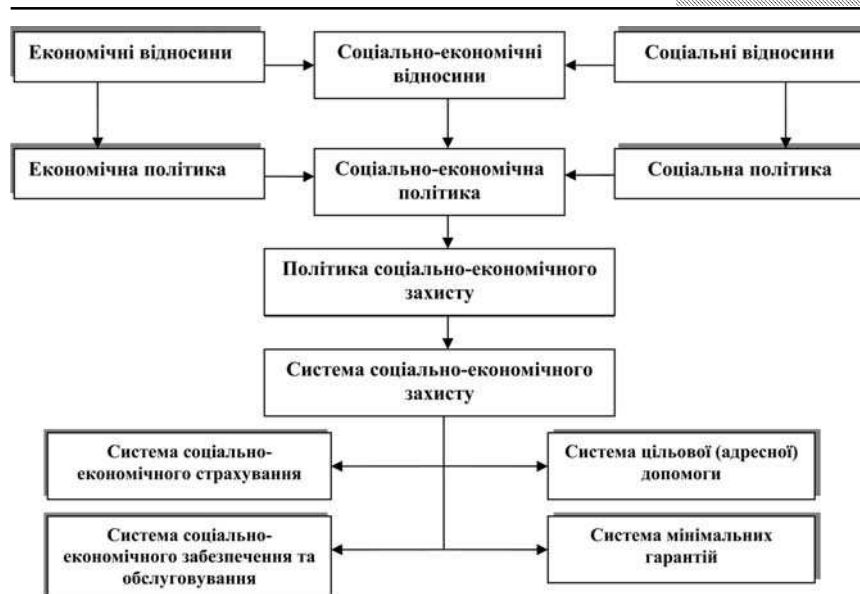
РЕЗУЛЬТАТИ

Система соціального захисту є невід'ємною складовою економічної теорії. Спираючись на базисні положення економічної теорії, розробляється система методів і правил функціонування соціально-економічного захисту, реалізацію яких забезпечує політика соціально-економічного захисту, яка в свою чергу є складовою соціально-економічної політики.

Тому неможливо розкрити зміст категорії "соціально-економічного захисту" без розгляду сутнісного змісту такої категорії, як "соціально-економічна політика". При цьому необхідно зазначити, що сутнісний зміст відносин, які гносеологічно віддзеркалюється у науковому розумінні цих категорії, висвітлюється у багатьох вітчизняних і зарубіжних наукових публікаціях.

На сьогодні вже є певні досягнення окремих науковців щодо розуміння змістовної сутності соціальної та соціально-економічної політики, їх класифікаційних ознак та структурних складових.

Проте переважна більшість науковців досі не розмежовують політику держави, що реалізується у соці-

Рис. 1. Схема системного взаємозв'язку соціально-економічної політики і системи соціально-економічного захисту

альній сфері на загально соціальну та соціально-економічну складові [8, с. 72—73; 17, с. 5—6]. Проте є і такі, що у різний спосіб розмежовують понятійний зміст категорії "соціальної політика", тобто визначають її сутність у широкому та вузькому розумінні із відповідною диференціацією її структурних складових.

Так, В. Скуратівський та О. Палій вважають, що в широкому розумінні соціальна політика — "це система цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що сформована в суспільстві .... на основі певних принципів і засад з метою забезпечення оптимального функціонування й розвитку соціальних відносин." А у вузькому розумінні — "це цілеспрямована діяльність суб'єктів з метою забезпечення соціального захисту і створення умов для формування безпечного соціального середовища людини" [19, с. 5].

В. Мандибура вважає, що "визначення змісту соціальної політики полягає у політичній координації і регулюванні державою широкого спектра соціальних відносин та процесів. Соціальна політика держави являє собою сукупність науково сформульованих ідей, положень та концептуальних підходів (як довготермінового, стратегічного, так і короткотермінового, тактичного характеру), що поєднуються із системою конкретних дій, заходів, важелів, стимулів та механізмів, за допомогою яких здійснюється практичне регулювання соціальних процесів" [14, с. 25].

Цей автор цілком справедливо вважає, що якщо розглядати соціальну політику у вузькому її змісті, то вона має реалізовувати три групи завдань.

По-перше, ліквідувати бідність і забезпечити динамічне зростання рівня життя населення. По-друге, соціалізувати структурні складові економічної політики з метою надання ринковій економіці соціальної орієнтації. По-третє, забезпечити умови максимально повної реалізації принципів соціальної справедливості та виконання соціальних прав і гарантій населення, що визначені конституційними нормами [14, с. 26].

Ю. Палкін у своїх дослідженнях використовує також такі бінарні категорії, як "соціально-економічна спра-

ведливість" і "соціально-економічна політика", проте не конкретизує їх системні взаємодії та чітко не визначає ті внутрішні складові, що охоплюються їхнім змістом [18, с. 22—24].

Найбільш вдало, на нашу думку, структура соціально-економічної політики була розкрита С.Г. Батажок.

Серед основних складових елементів соціально-економічної політики, які виділяє С. Батажок (політика розподілу і перерозподілу суспільного продукту в сфері кінцевого споживання; політика зайнятості та охорони праці; політика соціально-економічного захисту; політика соціально-економічної узгодженості та оптимізації класових інтересів), найважливіше місце посідає політика соціально-економічного захисту [3, с. 36—37].

До її внутрішніх системних складових можна віднести: 1) політику подолання бідності; 2) політику у сфері забезпечення та реалізації соціально-економічних стандартів та гарантій; 3) політику у сфері соціально-економічного страхування; 4) політику у сфері соціально-економічного забезпечення та обслуговування; 5) політику у сфері надання цільової (адресної) допомоги.

Таким чином, соціально-економічна політика є важливою складовою забезпечення справедливості соціально-економічних відносин. Разом із цим, важливою складовою реалізації соціально-економічної політики є політика соціально-економічного захисту, яка безпосередньо впливає та формує систему соціально-економічного захисту населення. Цей системний взаємозв'язок ілюструє схема (рис. 1.)

Після Другої світової війни у конституціях західних країн (Німеччина, Італія, Франція та інші) з'явилося нове поняття "соціальна держава", тобто у конституційному порядку була прийнята соціальна відповідальність держави перед своїми громадянами, перш за все перед бідними прошарками населення, некваліфікованими робочими, безробітними, пенсіонерами, інвалідами. В останній час в окремих західних країнах набув широкого розповсюдження термін "соціальний захист", який являє собою "систему різного роду заходів, що здійснюються суспільством або більш обмеженою соціальною системою для захисту своїх громадян від тих чи інших негативних впливів соціального середовища або пом'якшення цих впливів".

Слід зазначити, що нечітка, багатоваріантна спрямованість стосовно розкриття сутності та змісту понятійного та термінологічного апарату соціального захисту ускладнює вирішення відповідальних завдань соціальної політики.

Так, наприклад, перш за все необхідно визначитись з основними відмінностями між соціально-економічним захистом, соціально-економічним забезпеченням, соціально-економічною допомогою та соціально-економічною підтримкою. На думку автора, ці поняття не є тотожними.

Соціально-економічне забезпечення як поняття у широкому розумінні означає поліпшення умов життя тих

груп населення, котрі з різних причин перебувають у гіршому становищі, ніж переважна більшість суспільства.

У вузькому значенні соціально-економічне забезпечення — це створення умов для захисту населення у класичних випадках небезпеки для його життя (хвороби, інвалідність, старість, смерть близьких).

Державне соціально-економічне забезпечення є складовою системи соціального захисту і виконує функцію нагромадження та розподілу коштів соціально-економічного захисту, призначених для соціальної допомоги, виплат по соціальному страхуванню тощо. Соціально-економічне забезпечення включає пенсії і різного роду допомоги (у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю й пологами, по догляду за дитиною до 3 років, по догляду за хворою дитиною, на поховання, допомога непрацездатним особам, дохід яких менший за встановлену межу малозабезпеченості та ін.).

Соціально-економічне забезпечення включає також надання допомоги в натуральному вигляді — у формі обслуговування інвалідів, людей похилого віку в спеціалізованих установах (будинках-інтернатах) та вдома.

Соціально-економічна допомога є складовою соціально-економічного захисту і являє собою систему соціальних заходів у вигляді сприяння, підтримки і послуг, що надаються окремим особам чи групам населення соціальною службою для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їхнього соціального статусу і повноцінної життєдіяльності, адаптації в суспільстві.

Соціально-економічна допомога надається за рахунок асигнувань з державного та місцевих бюджетів. Нині діють такі форми соціальної допомоги:

- надання грошової допомоги і пільг сім'ям, що виховують дітей;

- надання натуральної допомоги малозабезпеченим громадянам (забезпечення безплатними обідами, одягом і паливом, пільгами щодо оплати транспорту, житла тощо);

- обслуговування пенсіонерів, інвалідів, одиноких непрацездатних громадян у будинках-інтернатах, територіальних центрах соціального обслуговування пенсіонерів, інвалідів, одиноких непрацездатних громадян, відділеннями соціальної допомоги вдома.

Соціально-економічна допомога включає також заходи матеріальної підтримки особи та сім'ї з боку держави і суспільства.

Соціально-економічну підтримку можна визначити як систему заходів з надання допомоги певним категоріям громадян, які тимчасово опинились у важкому економічному становищі (частково або повністю безробітні, молодь, що навчається, та ін.), шляхом надання їм необхідної інформації, фінансових коштів, кредитів, навчання, права захисту і запровадження інших пільг.

Схематично співвідношення між соціальним захистом, соціальним забезпеченням, соціальною допомогою та соціальною підтримкою зображене на рис. 2.

Перед тим як дати комплексне повне визначення категорії соціально-економічного захисту пропонуємо детально вивчити думку деяких вітчизняних та зарубіжних науковців стосовно існуючого поняття "соціальний захист населення".

Рис. 2. Співвідношення між соціальним захистом, соціальним забезпеченням, соціальною допомогою та соціальною підтримкою

Стаття 46 Конституції України гарантує громадянам право на соціальний захист, "що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом" [9, с. 16—17].

Серед економістів у питаннях змісту категорії "соціальний захист" немає єдиної думки.

Одним з теоретиків, відомим лауреатом Нобелівської премії Гунаром Мюрдалем, розроблено визначення поняття "соціальний захист населення", під яким він розумів систему законодавчих, економічних, соціальних та соціально-психологічних гарантій, рівні умови для підвищення свого добробуту за рахунок необхідного трудового внеску, економічної самостійності й підприємництва — для працездатного населення та створення певного рівня життєзабезпечення для непрацездатних громадян [15].

Але в наведеному терміні не відображена роль соціальної держави у наданні відповідних гарантій.

Сучасний англійський економіст Д. П'єтерс визначає соціальний захист "як низку заходів, що формують солідарність із людьми, які стикаються із загрозою відсутності заробітку або конкретними витратами" [16, с. 11]. Автор розглядає соціальний захист як процес боротьби з соціальними ризиками, такими як: відсутність прибутку від оплачуваної праці внаслідок старіння, втрати працездатності, безробіття і т. ін. Проте в даному визначенні не вказується ступінь захисту індивіда, межі задоволення його потреб.

Видатний російський науковець, доктор економічних наук, професор Л.І. Якобсон вважає, що "завдання, які розв'язуються в галузі витрачання суспільних коштів, можна розділити на три групи:

- 1) надання соціальної допомоги тим членам суспільства, які не мають можливості самостійно себе забезпечити;

- 2) забезпечення соціального страхування у разі хвороби, безробіття тощо;

- 3) виробництво і придбання матеріальних благ і послуг, відповідальність за задоволення потреб, які бере на себе держава" [23, с. 212—215].

Таким чином, можна вважати, що в трактуванні Л.І. Якобсона соціальний захист забезпечується соціальною допомогою та суспільним страхуванням. Однак із зазначеного чітко не зрозуміло, на кого повинен бути спрямований соціальний захист і який рівень споживання повинна гарантувати держава кожному, хто потребує її допомоги.

Інші російські економісти Е.Холостова та А.Сорвина під системою соціального захисту сьогодні розуміють "сукупність законодавчо визначених економічних, соціальних, юридичних гарантій і прав, соціальних інсти-

тутів та установ, що забезпечують їх реалізацію та створюють умови для підтримки життєзабезпечення і діяльного існування різних соціальних верств і груп населення, передусім соціально вразливих" [20, с. 57].

Це визначення є більш повним, проте знову ж таки автором не визначений необхідний і достатній рівень споживання для забезпечення нормального існування людини.

За визначенням Н.Н. Абакумової, соціальний захист розглядається як "комплекс правових, економічних та соціальних гарантій, що забезпечують працівнику право на безпечну працю, збереження здоров'я у процесі праці, економічний захист і підтримку робітників та їх сімей у випадку тимчасової втрати працездатності на виробництві, медичну, соціальну і професійну реабілітацію" [1, с.3]. Тобто автор розглядає соціальний захист через призму соціального страхування, а головне завдання соціального захисту вбачає у зменшенні кількості страхових випадків.

Досить багато спроб дати повноцінне визначення було у вітчизняних науковців. Серед них заслуговує на увагу визначення соціального захисту, розроблене В.Д. Лагутінін. Він розглядає соціальний захист як "сукупність заходів, що здійснюються у суспільстві для забезпечення суспільно нормальних умов матеріального і духовного життя всіх членів суспільства, насамперед тих, хто не здатний самостійно забезпечити такі умови" [12, с.318]. У даному визначенні автор робить спробу виокремити та охарактеризувати умови, які є необхідними для забезпечення життєвого рівня кожного індивіда. Проте водночас визначення автора є досить загальним і не дає чіткого тлумачення "нормальним" умовам життя.

О.Д. Василик відносить соціальний захист до категорії розподільчих відносин і називає його "продуктом ринкової економіки, тому що в умовах державної власності держава не може захищати громадян від себе самої" [5, с. 192—198].

Він вживає терміни "соціальні гарантії" і "соціальне забезпечення" в широкому розумінні, включаючи до них гарантію громадянину, зайнятому трудовою діяльністю, нормального рівня добробуту через мінімальний рівень заробітної плати; гарантії отримання загальної освіти, охорони здоров'я; державне регулювання цін та інші гарантії. Категорія "соціальне страхування" розглядається ним як одна з форм соціального забезпечення.

Г.В. Красюк також розуміє категорію "соціальний захист" у широкому значенні, а соціальну допомогу та соціальне забезпечення вважає різними категоріями. На його думку, "соціальна допомога гарантує громадянам, які опинилися за межею бідності і неплатоспроможності внаслідок різних причин, забезпечення життєвого мінімуму, можливість психо-фізичного виживання в кризових соціально-економічних умовах. Соціальне забезпечення гарантує певний рівень існування людини (відшкодування втрати регулярного прибутку, компенсація додаткових витрат у зв'язку з інфляційними процесами, попередження причин, що призводять до втрати регулярного прибутку внаслідок призупинення виробництва тощо)" [11, с. 42—45].

Автор вважає, що в основі розв'язання проблем соціального захисту повинна бути єдність трьох головних напрямів соціальної політики: соціальна допомога, соціальне забезпечення та соціальні послуги, що забезпечують певний рівень трудової активності, участі у гро-

мадському житті (програми професійної перекваліфікації, створення додаткових робочих місць).

Л.Дідківська, Л.Головко визначають сутність соціального захисту населення як "державну підтримку певних категорій населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя шляхом надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, у тому числі через установавання соціальних стандартів" [6, с. 25].

Тобто, на думку авторів, соціальний захист — це сукупність заходів із соціальної підтримки та допомоги найбільш вразливим верствам населення.

У нинішній час у науковій літературі "соціальний захист" все частіше ототожнюється з поняттям "соціальна безпека". Так, на думку О.Ф. Новікової, "соціальний захист — це процес (дія) по досягненню соціальної безпеки". Поняттю "соціальна безпека" за змістом більш відповідає термін "соціальна захищеність". Соціальна безпека і соціальна захищеність — це етап, який характеризує результативність та ефективність діяльності щодо їх забезпечення. Соціальна захищеність як стан безпеки свідчить про ступінь реалізації соціальних інтересів, прав, гарантій і свобод людини та можливості їх підвищення. [21, с. 77]

У підручнику "Економічна теорія: політекономія" за редакцією В.Д. Базилевича соціальна захищеність визначається як "тип та рівень обов'язків суспільства відносно людини й будь-якої соціальної групи; ступінь реальності їхніх прав і свобод" [7, с. 575]. Дане визначення ще раз підтверджує, що соціальна захищеність є результатом проведення певної соціальної політики відносно певного суб'єкта соціально-економічних відносин.

Н.П. Борецькою соціальний захист розглядається як "системне поняття, що передбачає використання різних форм та методів соціального захисту з дотриманням диференційованого підходу до кожної людини або соціальної групи" [4, с. 25].

Серед вітчизняних фахівців, які досліджують проблему соціального захисту, є такі, які визначають його як сукупність методів, прийомів для забезпечення захисту від соціальних ризиків. Серед них Ю. Шклярський, П. Антонюк та І. Михайловська.

Так, на думку Ю.Шклярського, соціальний захист — це "сукупність всіх форм, які застосовує суспільство для забезпечення захисту від ризиків захворювань, старості, для гарантування у випадку зменшення або втрати доходу" [22, с. 33].

А на думку П. Антонюка та І. Михайловської, соціальний захист — це "система управління соціальними ризиками з метою компенсації збитків або їх зниження" [2, с. 114].

Досить вдале визначення соціального захисту, яке розкриває його економічну сутність, було дане Косовою Т.Д. Автором зазначалось, що "соціальний захист — це економічна категорія, яка являє собою систему розподільчих відносин, у процесі яких за рахунок частини національного доходу утворюються та використовуються суспільні фонди грошових засобів для матеріального забезпечення та обслуговування окремих категорій громадян". [10, с. 27].

Проте дане визначення не можна назвати повним, оскільки в ньому акцентується увага лише на джерелах фінансування соціальних потреб громадян. Автор не вказує, на кого конкретно повинен бути спрямований соціально-економічний захист, рівень життя, який він повинен гарантувати.

Найбільш повними та вичерпними визначеннями соціального захисту, які розкривають його суть, функціональне призначення на сьогодні є визначення О. Палій і Е. Лібанової.

Автори розглядають соціальний захист населення як "сукупність соціально-економічних заходів, які проводить держава і суспільство, має забезпечувати надання оптимальних умов життя, задоволення потреб, підтримку життєзабезпечення і дієвого існування особистості, різних соціальних категорій і груп. Крім того, такий захист повинен бути спрямованим проти ситуацій ризику в нормальному житті громадян" [13, с. 379].

ВИСНОВКИ

Таким чином, більшість вищезгаданих авторів, розглядаючи категорію соціального захисту, зводять його сутність лише до забезпечення економічних (матеріальних) потреб людини. Дійсно, економічна (матеріальна) складова системи соціального захисту є водночас її найважливішим елементом, без якого не може бути забезпечене повноцінне життя та розвиток людини.

Тому правильнішим, на нашу думку, було б розглядати категорію саме соціально-економічного захисту, а не соціального захисту, оскільки останній передбачає не лише забезпечення добробуту населення шляхом прийняття певних економічних рішень, визначення соціальних гарантій, а й захист сукупності прав громадян, наприклад заходи, спрямовані на ліквідацію расової дискримінації, моральна підтримка потерпілому від стихійних лих населенню та ін. Кінцевою метою соціального захисту є надання кожному членові суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової приналежності, можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності.

Однак, як вже зазначалося, саме соціально-економічні відносини є визначальними для проведення соціально-економічної політики. Вони є основою суспільних відносин. З огляду на це пропонуємо власне визначення соціально-економічного захисту.

Соціально-економічний захист — це система законодавчо закріплених соціально-економічних прав та гарантій, яка надає працездатним громадянам рівні умови для покращання свого добробуту за рахунок особистого трудового вкладу в конкретних економічних умовах, а непрацездатним та соціально вразливим верстам населення — перевагу в користуванні суспільними фондами споживання, пряму матеріальну підтримку, зниження податків та ін. з метою забезпечення людині на всіх етапах її життєдіяльності життєвого рівня, достатнього для її відтворення і розвитку

Література:

1. Абакумова Н.Н., Подвалова Р.Я. Политика доходов и заработной платы: учебное пособие / Новосибирская государственная академия эк-ки и управления. — М.: Инфра-М; Новосибирск НГАЭиУ, 1999. — 224 с.

2. Антонюк П.П., Михайлівська І.М. Теоретичні аспекти категорії "Соціальний захист населення" // Вісник Хмельницького національного університету. — 2007. — №4. — С.113—117.

3. Батажок С.Г. Соціально-економічні гарантії в умовах ринкової трансформації: дис. ... кандидата екон. наук: УДК 338.24.021.8:330.16(477) / Батажок С.Г. — К., 2007. — 201 с.

4. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми. — Донецьк: Янтар, 2001. — 352 с.

5. Василик О.Д. Державні фінанси України: Навч. Посібник. — К.: Вища школа. — 1997. — С. 192—198

6. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: навч. посіб. — К.: Знання-Прес, 2000. — 209 с.

7. Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В.Д. Базилевича. — К.: Знання-Прес, 2001. — 581 с.

8. Карлін М. Проблеми і перспективи здійснення соціальної політики в країнах ЄС: уроки для України // Демографія та соціальна політика — 2005. — № 1. — С. 70—77.

9. Конституція України. — К.: ПРАВО, 1996. — 63 с.

10. Косова Т.Д., Басанцов І.В. Сутність і критерії ефективності системи соціального захисту // Фінанси України. — 2000. — №8. — С. 26—32.

11. Красюк Г.В. Система соціального захисту населення в умовах трансформації українського суспільства: реальний стан та перспективи розвитку // Соціальний захист. — 1997. — №4. — С. 42—45.

12. Лагутін В.Д. Людина та економіка: соціоекономіка: навч. посібник для вузів. — Київ: Просвіта, 1996. 416 с.

13. Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист: навч. посібник. — К.: Основи, 2004. — 491 с.

14. Мандибура В.О. Соціальна політика держави та її структурні складові // Україна: аспекти праці. — 2000. — №7. — С. 25—27.

15. Мюрдаль Г. Мировая экономика (проблемы и перспективы). — М., 1958. — 268 с.

16. П'єтерс Д. Вступ до основних принципів соціального забезпечення / Пер. з англ. А.І. Масалової. — Х.: Каравела, 2002. — 144 с.

17. Павленко Ю.І. Трансформація суспільства: проблеми соціальної політики: монографія. — К.: НІКД, 1997. — 65 с.

18. Палкін Ю. Соціально-економічна справедливість в умовах ринку // Економіка України. — 1997. — № 10. — С. 22—29.

19. Скуратівський В.А., Палій О.М. Основи соціальної політики: навчальний посібник — К.: МАУП, 2002. — 200 с.

20. Социальная работа: теория и практика: учеб. пособие / Отв. Ред. Е.И. Холостова, А.С. Сорвина — М.: ИНФРА-М, 2001. — 427 с.

21. Соціальна захищеність населення України / Новикова О.Ф., Осауленко О.Г. та ін. — Київ: ІЕП НАН України, Держкомстат України, 2001. — 360 с.

22. Шклярський Ю. Соціальний захист в економічній структурі суспільства // Соціальний захист. — 1998. — №8. — С. 33—40.

23. Якобсон Л.И. Экономика общественного выбора. Основы теории государственных финансов: учебник для вузов. — М.: Аспект Пресс, 1996. — С. 213—215.
Стаття надійшла до редакції 15.12.2009 р.